

TÜRKİYE'DE SOL POPÜLİZM ÖRNEĞİ OLARAK HALKLARIN DEMOKRATİK PARTİSİ

Ali Akkaya
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, akkayaali004@gmail.com

ÖZET

Yirminci Yüzyıl'da başlayarak Yirmi Birinci Yüzyıl'da en uç noktalara ulaşan modern olana ilişkin ön kabul ya da uygulamaların ağır eleştirisi, içtimai, ekonomik ve politik süreçler başta olmak üzere sosyal bilimlerin alanında kavram ve açıklamaların değişmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda Yirminci Yüzyılın ikinci yarısından itibaren üzerinde pek çok tartışmanın devam ettiği ve buna bağlı olarak da tanımlanmasının neredeyse imkânsız bir hal aldığı popülizm kavramı sosyal bilimlerin alanını fazlasıyla meşgul etmektedir. Tanımının muğlaklığı bir yana; elastiki yapısı popülizmin, modern siyasi ideolojilerin neredeyse tamamının içerisinde kendisine yer bulmasına ya da farklı ideolojilerin birbirlerini suçlamada kullandığı bir pejoratif kavram haline almıştır. Sol popülizm bu örneklerden birini teşkil etmekle birlikte; Sol popülizm özellikle Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'un çalışmalarında daha ziyade siyaset yapmanın olumlanan bir yöntemi olarak şekillenmektedir. Bu çalışma, Avrupa ve özellikle Latin Amerika örnekleri üzerinden örneklendirilen ve tartışılan Sol Popülizm olgusunun, 12 Eylül sonrasının apolitizasyonun etkilerinin atılmaya başlaması ile birlikte hareketlenen Türk Siyasetinde, Sol Popülizm eğilimine odaklanmaktadır. 12 Eylül öncesinde sol hareket içerisinde başlayan bölünme, 12 Eylül'ün ve Sovyetler Birliği'nin yıkımının sol üzerindeki gözden düşürücü etkisi ile daha da sönükleşmiştir ya da gerek Dünya'da gerek de Türkiye'de sol hareketlerin farklı yöne evrilmesine sebep olmuştur. PKK, Türk siyasetindeki solun dönüşümünün bir göstergesi olarak kabul edilebileceği gibi, özellikle legal sol içerisinde neşet eden Kürt siyasi hareketi de bu evrilişin farklı bir yorumu olarak kabul edilebilir. Özellikle iki hareket arasındaki ilişki göz önüne alındığında ve Çözüm Süreci çerçevesinde Kürt siyasetinin temsilcisi olarak kabul edilen Halkların Demokratik Partisi'nin 2014 yılı sonrasındaki söylemlerinin, Türk Siyasetinde Sol Popülizm örneği teşkil ettiği söylenebilir. Bu bağlamda söylem analizi yöntemiyle gerçekleştirilen bu çalışma; pek çok açıdan Halkların Demokratik Partisi'nin Türkiye'deki Sol Popülizm örneğini temsil ettiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sol Popülizm, Halkların Demokratik Partisi, PKK

1. Giriş

Klişe bir benzetme ile başlanacak olursa; popülizmi ele almak, havayı avuçlamaya çalışmak gibidir denilebilir. Bu iki yönlü bir analogidir; ilk olarak popülizm iddia edildiği gibi 'kaypak' ya da kaygan bir mefhumdur (Taggart, 2004: 1), öte yandan her yerdedir ama ele avuca gelmeyecek şekildedir. Bu sebeptendir ki popülizme ilişkin çalışmalar çoğunlukla somut örnekler üzerinden yürütülür ve çoklu tasnifler üzerinden açıklanmaya çalışılır (Ionescu ve Gellner, 1969: 9-150, Canovan, 1981: 17-97, Taggart, 2004: 33-111). İnceleme alanı olarak Rusya'dan Kuzey ve Güney Amerika'ya kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış olan bir mefhumu karşı takınılan tavır ise mütemadiyen olumsuzdur ve popülist olmak ya uzak durulması gereken bir durumdur ya da popülist siyaset çoğunlukla makbul olmayan siyaset olarak etiketlenir. Çoğunlukla da rakipler popülist olmakla suçlanır. Ancak tüm bunlara karşı Ionescu ve Gellner (1969: 1), Marx'a atıfla, yirminci yüzyılın sonu ile yirmi birinci yüzyıl siyasetine en çok damgasını vurmuş bir kavram olarak popülizmi dünya üzerinde dolaşan bir hayalet benzetmişlerdir.

Popülizme yüklenen bu olumsuz anlama karşın Laclau (2011: 145), popülizmi, siyasetle eş anlamlı addetme derecesinde olumlu karşılar. O'na göre her siyaset popülisttir ve asıl mesele bir siyasi hareketin ne kadar popülist olduğu yani popülistlik derecesidir (Laclau, 2011: 144). Özellikle Laclau ve Mouffe'un Post-Marksist bakış açısına göre popülizm, siyasi hareketin merkezidir ve siyasette izlenecek bir stratejidir (Mouffe, 2019: 23). Bu çalışmada Laclau ve Mouffe'un popülizme yükledikleri anlamlar bağlamında Türk Siyasetinin son döneminin bir aktörü olarak Halkların Demokratik Partisi'nin popülizm derecesi ölçülmeye çalışılacaktır. Bu doğrultuda ilk olarak Laclau ve Mouffe tarafından inşa edilen ve Post-Marksist olarak adlandırılan, sosyalist siyaset yapmanın yeni şekli üzerinden Laclau ve Mouffe tarafından ayrı ayrı ancak belirtilen temel üzerine inşa edilen popülizm ve sol popülizmin izi sürülecektir. Bu inceleme çalışmanın ilk aşamasını ifade etmektedir ve temelde Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru isimli çalışma üzerine özellikle Laclau'nun Popülist Akıl Üzerine'si ile Mouffe'un Sol Popülizm isimli çalışmaları takip edilerek Post-Marksizm-Popülizm-Sol Popülizm şeklinde serimlenecektir.

İkinci aşamada ise, legal Kürt siyasi hareketinin son 'temsilcisi' olarak Halkların Demokratik Partisi'nin popülist söylemlerine odaklanılmaktadır. Her ne kadar Türk Anayasası siyasi partilere daha doğrusu bu partilerin vekillerine ulusal siyaset yapma zorunluluğu getirmiş olsa da (Madde-80: Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, seçildikleri bölgeyi veya kendilerini seçenleri değil, bütün Milleti temsil ederler.) Kürt siyasi hareketi, Türk

siyaseti içerisinde bir istisnaya işaret etmektedir. Bu istisnanın bir göstergesi olarak etnik ayrımcılık, terör ve buna benzer sebeplerle legal örgütlü Kürt siyaseti zaman zaman kesintiye uğramıştır. Bu kesintilerin yanında Halkların Demokratik Partisi bir istisnaya işaret eder ki –tek istisna değildir-, öncülü olan Barış ve Demokrasi Partisi'nin vekillerinin partilerinden istifa etmeleri suretiyle teşekkül etmiştir. Nitekim dönemin parti eş başkanı Ertuğrul Kürkçü (2014)'nün ifadesi ile bu yeni bir “strateji” olarak nitelendirilmiştir.

Dönemin şartları, Kürkçü'nün ifade ettiği strateji ve sonrasında yaşananlar Halkların Demokratik Partisi'nin seçime parti olarak girerek %13'ün üzerinde bir oyla parlamentoda 80 milletvekili ile temsil edilmesini sağlamıştır. Gerek genel seçimler gerek yerel seçimler gerek de cumhurbaşkanlığı seçimleri süreçlerinde Halkların Demokratik Partisi'nin ve adaylarının söylemleri geleneksel Kürt parti ve temsilcilerinin söylemlerinin çok dışında olduğunu söylemek mümkündür ve bu durum özellikle 1990 ve 2000'li yıllar ile mukayese edilerek değişimin seyri de incelenecektir. Bunun yanında tüm bu gelişmelerin özellikle bölgesel ve yanında küresel gelişmelerden de bağımsız olduğunu söylemek zordur ki bu sebeple inceleme açısından bu hususlara da odaklanmaya çalışılacaktır.

2. Laclau ve Mouffe'a Göre Popülizm ya da Sol Popülizm

Laclau ve Mouffe ikilisinin popülizmi siyasi faaliyetlerin merkezine yerleştirdikleri ve onu bir strateji olarak kabul ettikleri yukarıda zikredilmişti. Solda siyaset yapmanın yeni yöntemidir ve bu yöntemin failleri yeni toplumsal hareketler olarak adlandırılan ikinci dalga feminizm, eşcinsel hareket, ırkçılık karşıtı mücadele, ekolojik hareketler gibi klasik sol partilerin bünyesine katamadığı kesimlerdir (Mouffe, 2019: 14). Buradaki klasik sol göndermesi, bu iki ismi Marksist gelenekten ayıran bir göndermedir ki nitekim Laclau ve Mouffe da Marksizm'in temel varsayımlarını reddederler (Adaklı, 2001: 13). Bunun pek çok sebebi vardır fakat ana sebep olarak çağdaş toplumun artık klasik Marksizmin öngördüğünden –proletarya/burjuva- daha fazla çoğulluğu ya da karşıtlığı barındırıyor oluşudur ve bunun çözümü de hegemonya kavramının içeriğinden türetilir (Laclau ve Mouffe, 2015: 27-28).

Hegemonya, Laclau ve Mouffe'un temel kavramlarından ilkidir. Ancak hegemonya kavramına daha yakından bakmak için yazarlar biraz geri giderler ki bu yolla Marksizmin genel kabullerinin açmazlarını ortaya koymak isterler. Nitekim bu açmazlar ya da ‘çatlak’ hegemonya kavramını zorunlu kılmıştır onlara göre ve bunun geçmişi Marksizmin öngördüğü zorunluluklar yerine ‘olumsallıklar’ın varlığının bir göstergesidir (Laclau ve Mouffe, 2015: 31-32). Laclau ve Mouffe Hegemonya ve Sosyalist Strateji’de hegemonya kavramı çerçevesinde Marksizmin açmazlarını takip ettikleri uzunca incelemelerinin (2015: 42-144) ardından üç sonuca varırlar (Laclau ve Mouffe, 2015: 145-148):

- Toplumsal kimlikler sabit değildir.
- İşçi sınıfı hiçbir şekilde ayrıcalıklı bir konumda değildir ve “kolektif irade”nin bir parçasıdır.
- Özne, kendisine dayatılan misyonları değil içerisine girdiği hegemonyada kendi ‘talep (Laclau, 2007: 91)’lerinin taşıyıcısıdır.

Laclau ve Mouffe (2015: 179), toplumu bir analiz nesnesi olmaktan çıkararak; eklemleme olarak adlandırdıkları ve öğeler arasındaki kimlik değişimine sebep olacak olan ilişkiye odaklanırlar. Öge, söyleme dayanarak henüz eklemlemeye girmemiş unsurken; söylem de eklemleyici pratikten doğan bütündür söylem içerisindeki eklemlemeden kaynaklı farklılıklar da momenttir (Laclau ve Mouffe, 2015: 169). Öğeler bir söylem içerisine eklemledikleri zaman ortaya özne kategorisi çıkar (Laclau ve Mouffe, 2015: 185). Böylece toplumdan uzaklaşarak, tutarlılıktan uzak bölünmüş öznelerden müteşekkil bir kimlikler manzumesi halinde bireylerle karşı karşıya kalınır (Laclau, 2011: 137). Bu özne, nesnel belirlenmiş bir karaktere sahip olmadığından ötürü de ortada Laclau ve Mouffe (2015: 196)'un ifadesiyle bir “antagonizma” durumu vardır. Ancak bu antagonizma, Marksistlerin ifade ettikleri gibi farklılık temelinde değil eşdeğerlikler halinde var olan bir antagonizmadır ki bu da toplumu iki kampa bölen bir durumdur (Laclau ve Mouffe, 2015: 206-207). Bu antagonizmayı ortaya çıkaran popüler ve demokratik özne konumları arasındaki ayrımdır (Laclau ve Mouffe, 2015: 210).

Tüm bu çözümlemelerin ardından Laclau ve Mouffe (2015: 214), “hegemonya”ya ulaşırlar. Şöyle ki; öge olarak niteledikleri bireyler belli talepleri karşılanırken demokratik özne konumundadırlar ancak talepleri karşılanmadığında popüler özne haline gelirler. İşte tam bu geçiş anında öğeler, eklemleyici pratikler vasıtasıyla bir moment halini alırlar. Hegemonya bu noktada işlev gören “politik ilişki tipi, bir bakıma, politikanın, bir biçimdir” (Laclau ve Mouffe, 2015: 221). Hegemonya, popüler öznelerin, özelliklerinden vazgeçerek eklemledikleri yerdir ve bu eklemleme sonrasında ortaya çıkan farklı antagonizmaların varlığı radikal ve çoğulcu bir demokrasiyi gerektirir (Laclau ve Mouffe, 2015: 256). Laclau ve Mouffe (2015: 270) tam da burada tasarladıkları yeni Sol'a liberal demokrasiye karşı gelmeden, kendilerinin önerdiği radikal demokrasiyi derinleştirme görevi vererek çalışmalarını tamamlarlar.

Görüldüğü üzere Laclau ve Mouffe tarafından teorisi ortaya konmaya çalışılan yeni sosyalist strateji, ortodoks Marksizmin temel varsayımlarının reddi ile işe başlar çünkü onlara göre modernitenin bir göstergesi olarak Marksizm de son tahlilde normatiftir (Laclau ve Mouffe, 2015: 26). Bu doğrultuda ilk olarak toplumu analiz kategorisi olmaktan çıkarırlar ve buna bağlı olarak normatif bir sınıf olgusu da kendiliğinden ortadan kalkar. Onlar, ikinci adım olarak tikellikler üzerine odaklanarak özne kategorisini inşa ederler ki demokratik özne ile popüler

özne onların Marksizmin sınıf antagonizmalarının yerine koydukları yeni argümanları olur ve bu da hiçbir belirlenime tabi olmayan ve ‘yeni toplumsal hareketleri’ de kapsayan “karmaşık kolektif irade” adını verdikleri durumdur (Laclau ve Mouffe, 2015: 148). Popüler öznelere, karşılanmayan talepleri ile yeni bir arayışa girdiklerinde ise ortaya Laclau (2007: 104)’nın daha sonra “halk”ın oluşması için gerekli aşama dediği noktaya varırlar ki bu Mouffe tarafından “popülist moment” olarak nitelendirilir (Mouffe, 2019: 23). Ancak tüm bu karşılanmayan taleplere sahip popüler öznelere eşdeğerdirler ve bir eklemleme zinciri meydana getirirler ki o noktadan itibaren artık “halk” için her şey hazırdır (Laclau, 2007: 92).

Tüm bu karşılanmamış taleplerin çokluğu ve karmaşıklığı içerisinde iki soru gündeme gelmektedir ki Laclau da bunun bilincindedir ya da bu iki soruyu kendi popülizm çözümlemesi noktasında dikkate değer görmektedir: ilki bunca heterojen talebin birlikteliğinin devamı ikincisi ise lider problemdir. Heterojen taleplerin birlikte hareket edebilirliğini, kimliklerin evrensellik ile tikellik arasındaki salınımdan hareketle, “boş gösterenler” (Laclau, 2007:148)’in eşdeğerlik zincirini hem oluşturan hem de ifade eden bir olgu olarak sunar ve bu yolla da evrensel boş gösterenler (adalet, özgürlük, vb.) bir anlamda bu zincirin meşruiyet kaynağı olarak sunulur ki bu aynı zamanda eşdeğerlik zincirini soyut bir belirleme çerçevesinde açıklamaktan alıkoyar (Laclau, 2007: 117). Yeri gelmişken eşdeğerlik zincirini oluşturan boş gösterenlerin yanında bu eşdeğerlik zincirinin hareketliliğine sebep olan Laclau (2007: 152)’nin ifadesiyle “yüzer gösterenleri” de ifade etmek gerekir ki bu da halk olarak adlandırılan eşdeğerlik zincirinin hareketliliğinin mümkün kılarak sınırların belirsizliğini açıklar. Laclau’nun popülist bir strateji için tartışmalı bir husus olarak gördüğü lider konusuna gelinecek olursa; Laclau bunu lider ile halk arasındaki libidinal bir bağ olduğu varsayımıyla aşmaya çalışır (Durna, 2008: 114). Lider de grubun bir parçası olacağı için onunla özdeşleşecektir (Laclau, 2007: 80). Mouffe’un da belirttiği gibi, lider “eşitler arası birinci”dir (Mouffe, 2019: 80). Böylece Laclau’nun popülizm tanımına ulaşılmış olunur ki şöyledir (2007: 177): “Boş gösterenler aracılığıyla hegemonik olarak temsil edilen eşdeğerlik ilişkileri, yüzer gösterenleri üretimi aracılığıyla iç sınırların yer değiştirmesi, diyalektik tersine çevirmeleri olanaksız kılan ve politik eklemlemeye gerçek merkeziliğini kazandıran kurucu bir heterojenlik.”

Laclau’nun popülizme ilişkin bu çözümlemeleri, son dönemde Mouffe tarafından “Sol Popülizm” olarak etiketlenerek yeni bir sosyalist strateji olarak sunulur. Bu strateji Mouffe (2019: 89) tarafından; “Post-politik konsensüse son verecek karşı hegemonik pratikleri gerçekleştirme olasılığı bir politik sınırın inşasını gerektiriyor. Sol popülist stratejiye göre bu sınır “oligarşi”nin karşısına “halk”ı koyan “popülist” bir yoldan, “halk”ın çeşitli demokratik taleplerin eklemlemesiyle kurulduğu bir karşı karşıya gelişle inşa edilebilir.” şeklinde sunulmaktadır. Mouffe, Laclau’nun geliştirdiği popülist teoriyi sol popülizm olarak etiketleyerek, son dönem siyasi gelişmelerini popülizmler arası mücadele olarak sunarken bu mücadelenin ilerici, demokratik yanını ise sol popülizmin oluşturduğunu varsayıyor (Mouffe, 2019: 94).

Sonuç olarak, çok daha erken çalışmalarında popülizme karşı temkinli bir tavır takınan Laclau (2015: 169-170), henüz Marksizmden ayrılmadığı için popülizmi ideolojiler içerisinde soyut karakterli ve ideolojinin biçimine karar verici olarak görmesi sebebiyle en yüksek popülizmin sosyalizm içerisinde olduğu fikrini savunmaktayken (2015: 199) daha sonraları post-marksist çözümlemelerde popülizmi bir strateji olarak niteler. Bununla bağlantılı olarak Mouffe, bu popülizme sol yapıştırmayı yapar ve sosyalist stratejiyi popülizm ile eş anlama getirir. Ancak bu arada klasik anlamdaki Marksizme dair tüm varsayımlar yukarıda görüldüğü üzere terkedilmiş olur. Bunun bir örneği olarak Kürt siyasi hareketindeki değişimlerin popülist bağlamdaki son örneği olarak Halkların Demokratik Partisi’ne ilişkin değerlendirmeler ise bir sonraki bölümün konusunu oluşturmaktadır.

3. Halkların Demokratik Partisi’nin Sol Popülizmi

Sol popülizme ilişkin bir önceki bölümde söylenenlerin Türk Siyasetindeki, Kürt hareketlere ilişkin bir incelemesi Türkiye’de sol popülizmin bir temsilcisi olarak yeni toplumsal hareketlerle girdiği ilişki çerçevesinde Halkların Demokratik Partisi tarafından ne derecede tatbik edildiği bu bölümün içeriğini oluşturmaktadır. Ancak başlangıcından itibaren ve özellikle 1990’lar sonrasında Kürt siyasetinin geçirdiği dönüşümün resmedilmesi Halkların Demokratik Partisi’nin bu durumunu tespit etmede daha aydınlatıcı olacağı fikriyle ilk olarak bu konuya değinilmiştir.

3.1. Kürt Legal Siyasi Hareketi

İlk olarak burada legal ile ifade edilmek istenen Kürdistan İşçi Partisi (PKK) ile her ne kadar bağımsız olmasa da yasal zeminde gerçekleştirilmeye çalışılan Kürt siyasi hareketi arasında bir ayırım yapma amacından kaynaklanmaktadır. İki hareket arasında bir ayırım yapmanın zorluğu/imkânsızlığı bir yana bu koordineli hareket etme durumunun legal siyaseti de olumsuz anlamda etkilediğini söylemek de mümkündür.

Bilindiği üzere Kürt siyasi hareketi, legal anlamda kurulan ilk parti olan Halkın Emek Partisi (HEP)’ne kadar gerek sağ da gerek de solda farklı partiler içerisinde varlık göstermeye çalışmıştır. Ancak Kürt hareketine asıl rengini veren sol hareket olduğu bir vakıta olmanın yanında sol ve etnik kimliğe dayalı siyaset gerilimi ya da bu konuda bir kararsızlık da hep var olagelmıştır (Marcus, 2015:38). Nitekim Halkın Emek Partisi’nin ilk ortaya

çıkışı da Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP)'nin Kürtçü propagandalarından rahatsızlık duydukları vekillere baskı yapmalarının neticesinde istifa ile biten bir sürecin sonunda gerçekleşmiştir (Marcus, 2015: 278). Son dönemin popüler bir tabiri ile ifade edilecek olursa 'terörle aralarına mesafe koyamamaları' ya da sert bir tavır takınmamaları sebebiyle (Bora, 2018: 894) Kürt vekiller ve daha sonrasında Kürtçü partiler sürekli bu niteleme ile karşılaşmış bu sebeple partileri kapatılmış, vekillerine siyaset yasağı getirilmiştir. Buna rağmen bu partilerin sol söyleme her zaman sarıldıkları da bir vakiadır (Bora, 2018: 895, Kakışım, 2016: 274).

Halkın Emek Partisi'nin 1993'te kapatılmasını yedekte bekletilen Demokrasi Partisi (DEP)'nde siyasete devam ederek karşılayan siyasi yasağın dışında kalan vekiller, bu partinin de 1994'te kapatılması ile aynı yıl kuruluş görece uzun süre varlığını devam ettirecek olan Halkın Demokrasi Partisi (HADEP)'i kurarak karşılaşmışlardır (Bora, 2018: 896). Halkın Demokrasi Partisi, şu ana kadarki Kürt siyasi hayatının en uzun süreli yasal partisi olmanın yanında kendisinden önceki partilerin mirasına sahip çıkmanın yanında PKK ile bağlantısını reddetme yoluna gitmeyen bir duruş da sergilemekle öne çıkmaktadır (Kaya, 2016: 408). Ancak partinin PKK ile aynı tabanlara hitap etme ortaklığından kaynaklı bu paralellik terörist başı Abdullah Öcalan'ın yakalanması ile farklı bir boyuta taşınmıştır ki bunların başında Öcalan'ın hapiste görüşlerini değiştirmeye başlaması ile birlikte partinin politikalarının da değişikliğe uğraması gelmektedir (Kaya, 2016: 410). Bu durum terörist başının yakalanmasının ardından yaşadığı bir dönüşüm mü yoksa siyasetin değişen parametrelerine yönelik bir hamle mi olduğu farklı bir tartışma olmakla birlikte Marcus (2015: 307)'un da belirttiği gibi Demokrasi Partisi'nin kapatılmasından sonra Halkın Demokrasi Partisi için PKK ile birlikte hareket etmek özellikle aldığı ağır hasarın telafisi noktasında en işlevsel seçenek durumundaydı. Netice itibarıyla Halkın Demokrasi Partisi de terör ile ilişkisi sebebiyle 2003 yılında kapatıldığında değişen politikalar bağlamında çok önceleri kurulmuş ve bu politikalar çerçevesinde şekillendirilmeye başlanmış olan Demokratik Halk Partisi (DEHAP), yedekten asil durumuna getirilmiştir.

Terörist başının silahlı mücadeleden vazgeçilmesi gerektiği ve demokratik usullerin benimsenmesi yönündeki telkinleri çerçevesinde ve özellikle 2000'li yılların başındaki Avrupa Birliği üyeliğine ilişkin hükümetlerin atmış olduğu adımlar Kürt siyasi hareketinde değişimin başlangıcı ile aynı döneme rastlamaktadır ve bu değişimin en somut yansıması ise Demokratik Halk Partisi politikalarında gözlemlenmiştir. Ancak partinin genel seçimlerdeki başarısızlığı üzerine Öcalan'ın çağrısı ile parti kendini feshederek yine Öcalan'ın teorisyenliği çerçevesinde Demokratik Toplum Partisi (DTP) kurulmuş ve bu parti aracılığıyla Kürt sorununun çözümüne ilişkin demokratik talepler çerçevesinde öneriler getirilmiştir (Kaya, 2016: 411-412). Her ne kadar bu parti de kapatılmış olsa da daha önceki seçim başarısızlıklarının ardından bağımsız vekillerin meclise girerek grup kurma başarısına ulaşmaları ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Kürt sorununa ilişkin bazı çözüm önerileri üretmeye başladığı dönemin partisi olarak Kürt siyasi hareketindeki yerini almıştır. Demokratik Toplum Partisi'nin Emek Demokrasi ve Özgürlük Bloku vasıtasıyla meclise bir şekilde girmesi, tabanı genişletme yolunda bir adım olarak da görülebilir.

Demokratik Toplum Partisi'nin kapatılmasından sonra Kürt siyasi hareketinin yeni uğrağı Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) olmuştur. 2000'li yıllarda başlayan Türkiyelileşme hamlesi bu parti ile zirveye ulaşmış; 2011 Genel Seçimlerinde geniş bir sol kanat desteği ile bağımsız milletvekillerinden müteşekkil meclis grubunun parlamenter sayısı artmıştır. Seçimler ile yakın bir dönemde Halkların Demokratik Partisi'nin çekirdeğini oluşturan Halkların Demokratik Kongresi, daha geniş bir taban oluşturmak için bir adım olarak okunabilir (Bora, 2018: 899). Halkların Demokratik Kongresi üzerinden 2013 yılında Kürt siyasi hareketi farklı bir boyuta taşınmıştır. 2000'li yılların başında ortaya atılan Türkiyelileşme hamlesi Barış ve Demokrasi Partisi üyelerinin hemen hepsinin Halkların Demokratik Partisi'ne geçmiş ve bu parti bir Türkiye partisi olarak lanse edilirken Kürt siyasi hareketinin devamlılığı Demokratik Bölgeler Partisi (DBP) ile sağlanmaya çalışılmıştır (Bora, 2018: 900). Halkların Demokratik Partisi, temelde kendisini tüm Türkiye'ye hitap eder şekilde sunmuş fakat temeli Kürt siyasi hareketi tarafından şekillendirilmiştir. Legal Kürt siyasi hareketine değinilmesinin sebebi de bu durumdan ötürüdür. Kürt siyasetinin önceliklerinin Halkların Demokratik Partisi'nin söylem ve eylemlerindeki öncelik ya da ağırlığı bu noktada önem kazanmaktadır ve bu husus aşağıda ayrıntılı olarak incelenecektir.

3.2. Halkların Demokratik Partisi

Halkların Demokratik Partisi'nin yeni bir stratejinin faili olacağına ilişkin Kürkçü'nün yapmış olduğu vurguya yukarıda değinilmişti. Nitekim partinin ortaya çıkışı da esasında Türk Siyasetinde bir dönüm noktasının yaşanmaya başladığı döneme rastlar. Halkların Demokratik Partisi de yeni döneme uygun olarak şekillendirilir.

Türkiye'de 2000'li yılların başında, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin 2002 yılındaki iktidara gelişile birlikte Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine ilişkin olarak yasal zeminde başlamış olan 'demokratikleşme' adımlarının daha da hızlandırılmasına şahit olunmuştur. Bu bağlamda atılan adımlardan bir diğeri de Kürt sorununun çözümüne ilişkin olarak tedricen gerçekleştirilen bir takım adımlar gösterilmektedir (Adalet ve Kalkınma Partisi, 2010). Öte yandan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin bu adımları kaybedilen oyların geri kazanılmasına yönelik çabası olarak da okunmuştur (Kaya, 2016: 412). İster demokratikleşme ister oy kapma çabası olarak okunsun şurası bir vakiadır ki; bu dönemde Kürt sorununa ilişkin bir çözüm arayışından göstermelik dahi olsa bahsedilebilir. Nitekim dönemin hükümetinin de bu dönemde attığı bazı adımlar, soruna yaklaşımda daha

önceki politikalarından bir kopmanın varlığına bir kanıt olarak da okunabilir. Çiğdem (2014: 105) de bu gelişmeyi hükümetin, 'devlet aklının kırmızı çizgilerinin değilmesi' olarak nitelendirmektedir. Netice itibari ile Kürt sorununun çözümüne ilişkin olarak somut adımların atılması yönünde bir takım girişimlerin olduğunun açıklandığı dönem olan Mayıs 2013'te Türkiye'de farklı bir süreç yaşanmaya başlamış ve Gezi Parkı Eylemleri olarak bilinen bazı illerde bir dizi sokak eylemlerinden müteşekkil olaylar silsilesi yaşanmıştır. Esasında 2013 yılı Türkiye'de dönüşümün başlangıcı olarak adlandırılabilir bir yıl olarak da nitelenebilir.

2013 yılının Mayıs ayında belirtildiği üzere Kürt sorununun çözümüne ilişkin 'demokratikleşme' yönünde bir adım yaşanırken; öte yandan Gezi Parkı Eylemleri gibi farklı bir talepler silsilesinden müteşekkil bir 'ayaklanma' yaşanmaktaydı. Çiğdem (2014: 88) Gezi Parkı Eylemlerine ilişkin olarak iki ana çıkarıma işaret eder; isteklerden çok istemedikleri üzerinden şekillenen bir grup ile bu grubun, özgürlük ve hak temelli ancak bir o kadar da bireysel taleplerinin varlığı. Konda (2014: 14)'nın çalışması da katılımcıların bireyselliklerini destekler niteliktedir. Bu bilgiler ışığında Laclau'nun demokratik taleplerin popüler taleplere dönüştüğü moment olarak Gezi Parkı Eylemleri sürecinin etiketlenilebileceği sonucuna ulaşılabilir. Her ne kadar Barış ve Demokrasi Partisi tüm çağrılara rağmen Gezi Parkı Eylemlerine katılım konusunda resmi bir tavır takınmamış olsa da; Halkların Demokratik Partisi'nin temelini oluşturan Halkların Demokratik Kongresi'nin 3. Genel Kurul kararlarında Gezi Parkı sürecine "Yeni Bir Toplum ve Yeni Bir Kent Yaşamı İçin Gezi Direnişi Yolumuzu Aydınlatıyor" başlığı altında atıf yapılarak, Gezi Direnişinin başından sonuna dek orada bulunduğu belirtilmiştir. Yine aynı kararda Gezi Parkı Eylemlerinin Halkların Demokratik Kongresine ilişkin ihtiyacın bir göstergesi olarak belirtilmiştir (Halkların Demokratik Kongresi, 2013). Tüm bunlar ışığında Gezi Parkı Eylemlerini Türkiye'de sol popülizm için bir popülist moment olduğu sonucuna varılabilir. Nitekim Kaya (2019: 806, 807) da böyle bir tespitte bulunmuştur. Öte yandan Gezi Parkı eylemleri sonrasında legal ve illegal Kürt hareketi içerisinde çözüm sürecine ilişkin dile getirilen, hükümetin çözüm sürecine ilişkin vaatlerini yerine getirmediği yönündeki serzenişleri de Kürtlerin demokratik taleplerinin popüler talep noktasına doğru evrilmeye başlaması olarak okunabilir.

Halkların Demokratik Kongresi eliyle 2013 yılında Halkların Demokratik Partisi kongre kararlarına bağlı olarak kurulmuştur (Halkların Demokratik Kongresi, 2013, Gök ve Yavuz, 2012). Bir sonraki yıl ise çoğunluğunu Barış ve Demokrasi Partisi vekillerinin oluşturduğu grup tarafından Selahattin Demirtaş cumhurbaşkanı adayı gösterildi. Selahattin Demirtaş ve liderliği üzerinde daha sonra durulacaktır. Her ne kadar partinin kongreye bağlı olduğu defaten yenileniyor olsa da parti, siyaset sahnesinde haliyle daha önde gelmekte ve vitrin vazifesini yerine getirmektedir.

Türkiye için sol popülizmin momenti tespit edildikten sonra, bu hareketin mahiyetine bakılacak olursa; yukarıda bahsedilen kongre ve bu kongrenin uzantısı parti isminden de anlaşılacağı üzere bir 'halk'ı oluşturmaktadır. Bu halk içerisindeki tikel üyeler ya da antagonik unsurlara bakılacak olursa; 78'liler Girişimi, Bilim Eğitim Estetik Kültür Sanat Araştırmaları Vakfı (BEKSAV), Çağrı Dergisi, Demokratik Alevi Derneği, Demokratik Bölgeler Partisi (DBP), Demokratik Çerkes Kongresi, Halkların Köprüsü, Demokratik Hukukçular Platformu, Demokratik İslam Kongresi (DİK), Devrimci Parti, Demokratik Pomak Hareketi, Devrimci Sosyalist İşçi Partisi (DİSP), Engelliler Derneği, Ezilenlerin Sosyalist Partisi, Gökkuşuğu Kadın Derneği, LGBTİ, Sosyalist Dayanışma Platformu, Avrupa Süryaniler Birliği, Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi gibi bileşenler ilk göze çarpanlardır (Halkların Demokratik Kongresi, 2020). Bu unsurların her birinin üyeleri arasında Laclau'nun karmaşık kolektif iradesine denk gelirler. Her birinin temel sorunu karşılanmamış taleplerinin varlığıdır. Bu durum kongrenin programında şu şekilde ifade edilir (Halkların Demokratik Kongresi, 2014):

"Türkiye'nin baskı ve sömürüye dayalı sistemi, egemenlerin iki ana siyasal akımı tarafından sürekli olarak yeniden üretilmekte, buna karşı mücadele eden tüm toplumsal direniş odakları ise baskı altında tutulmaya çalışılmaktadır. Ancak her dilden ve kültürden halklar ve ezilenler mevcut sistemin ömrünü uzatmak için birbiriyle yarışmakta olan bu iki akım arasından birini; egemenlerin dayattığı neoliberal ve anti-demokratik düzen içinde, Türk-İslam sentezci veya ulusalcı anlayışlardan birini tercih etmek zorunda değildir. Bizler, egemenlerin iki akımının dayattığına karşı ezilenlerin ve halkların komünal demokratik yaşamını egemen kılmanın mümkün ve gerçekçi olduğunu göstermek için bir aradayız."

Bu durum Halkın Demokratik Partisi programında ise şu şekilde ifade edilmektedir (Halkların Demokratik Partisi, Parti Programı):

"Partimiz, her ulustan, her dilden, kültürden ve inançtan Türkiye işçi sınıfının, emekçilerin, üretici köylülerin, küçük esnafın, emeklilerin, kadınların, gençlerin, aydınların, sanatçıların, LGBT bireylerin, engellilerin, ezilen ve sömürülen tüm halk güçlerinin arzuladığı amaca varmak üzere güçlerini birleştirdikleri ve demokratik halk iktidarına/yönetimine yürüyenlerin partisidir."

Selahattin Demirtaş, Halkların Demokratik Partisi'nin görevini ise "tüm ezilenlerin ortak sesi olmak" şeklinde belirtmiştir (Demirtaş, 2014). Partinin faaliyet alanı ise "Partimiz, tüm demokratik muhalefet güçlerinin mücadele alanlarını, ortak mücadele alanı olarak görür ve buradan güç alır." şeklinde oldukça geniş bir alana yayar (Halkların Demokratik Partisi, Parti Programı). Öte yandan her bir öznenin yer aldığı eşdeğerlik zincirinin korunması için "Türkiye'nin tamamını kapsayacak şekilde, sosyal, siyasal, kültürel, ekolojik, ekonomik ve coğrafi nitelikler göz önüne alınarak, bölgelerin ve bölge meclislerinin oluşturulması" önerisi sunar (Halkların Demokratik Partisi, Parti Programı). Her ne kadar tikel öznelerin eşdeğerliğine vurgu yapıyor olsa da oluşturulan zincirin boş

göstereni partinin kendisidir. Bu durum parti programında pek çok kez yapılan “partimiz” vurgusunda kendisini gösterir. Zikredilen tüm tikel taleplerin karşılanması garantisi bizzat partinin kendisidir (Halkların Demokratik Partisi, Parti Programı). Bu anlamda hegemonik söylem bizzat partinin söylemidir denilebilir. Bu söylem içerisinde evrensel boş gösterenler olarak “özgürlük, adalet, barış, vb.” gibi ifadeler de kendisine yer bulmuşlardır ve birer referans noktası mahiyetindedirler (Halkların Demokratik Partisi, Parti Programı).

Halkların Demokratik Partisi'nin hegemonyasında oluşturulan yeni eklemlenme zincirinin yüzey gösterenlerine örnek olarak ise, 7 Haziran seçimleri en açık örnektir. Bu seçim dönemi öncesinde Selahattin Demirtaş (Demirtaş, 2015)'ın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a karşı ifade ettiği “Seni başkan yaptırmayacağız” ifadesi Halkların Demokratik Partisi'ne yüzde 13'ün üzerinde bir oy aldırılmış; pek çok farklı saikle Türkler de oy vererek beklenenin çok üzerinde bir vekille Halkların demokratik Partisi'ni meclise sokmuşlardır (Bora, 2018: 902). Bu dönemde Halkların Demokratik Partisi'ne verilen oyların “emanet”liğine vurgu yapan Selahattin Demirtaş ve Sırrı Süreyya Önder, bu hususa dikkat çekmişlerdir (Bora, 2015). Selahattin Demirtaş hususunda sonraya bırakılan noktaya gelinecek olursa; Laclau'nun popülizmdeki lider noktasına da ulaşılmış olur. Lider, zikredildiği üzere eşitler arasında birinci olarak karşılanır. Bu bağlamda Halkların Demokratik Partisi de Barış ve Demokrasi partisinden gelen geleneği devam ettirerek eş başkanlık kurumunu oluşturmuştur. Ancak burada Selahattin Demirtaş'ın özellikle Cumhurbaşkanlığı adaylıklarında ve söylemlerinde eşitler arası birincilik sınırını aştığını ifade etmek yanlış olmaz. Özellikle Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a karşı geliştirdiği söylemlerle pek çok kesimden destek gördü, büyük bir popülariteye ulaştı (Bora, 2018: 901). Buna karşın özellikle 7 Haziran seçimleri sonrasında Türkiye'nin Güneydoğu illerinde yaşanan şehir çatışmaları ve Kobani'ye destek olmaya yönelik çağrılarını (Coşkun, 2015: 2) gibi terör ile ilişkili konularda hala devam eden davaları vardır.

Son olarak Mouffe'un sol popülizm için belirttiği hedef olan radikal demokrasi olgusuna bakılacak olursa, bu amaca ilişkin; “Etnik kimliği, kültürü, dili ve diniyle tek tip Türk milleti” dayatmalarına karşı çoğul, farklılıkların eşit ve gönüllü beraberliğine dayalı bir toplumsal yaşamı; özgürlükçü ve demokratik bir Türkiye hedefini savunur.” ifadesi örnek gösterilebilir. Öte yandan Mouffe'un belirttiği demokrasinin ulusal boyutta radikalleştirilmesi noktasında Halkların Demokratik Partisi'nin de söylemi ortaklık göstermektedir. Bu bağlamda halkın iktidara katılımı yönünde vaatler öne sürülür; “Demokratik halk iktidarı, halk meclisleri temelinde örgütlenir, halkın söz ve karar süreçlerine doğrudan katılımını sağlar.” (Halkların Demokratik Partisi, Parti Programı). Demokrasinin radikalleştirilmesine yönelik olarak Parti Programında şu ifadeler yer verilmektedir:

“Demokrasiyi temsili meclisle sınırlı görmeyen Partimiz, halkın tartışma, örgütlenme ve karar mekanizmalarına doğrudan katılımının önündeki tüm engellerin kaldırılmasını, her düzeyde halk denetiminin geliştirilmesini, halkın söz ve karar hakkını savunur ve gerçekleştirir. İlçe-İl ve Bölge Halk Meclisleri gibi örgütlenmelerle, halkı siyasetin öznesi haline getirmek için mücadele eden Halkların Demokratik Kongresi'nin ilkelerini ve mücadelelerini kabul eder.”

Halkların Demokratik Kongresi'nin belirlediği ilke ve mücadele alanları ise demokrasinin kazanılması başlığı altında yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, demokratik özerklik gibi konuları kapsamaktadır (Halkların Demokratik Kongresi, 2014).

Tüm bu demokrasi ifadelerinin yanında Halkların Demokratik Partisi eş başkanlarından Figen Yüksekdağ (2015)'ın "Biz sırtımızı Rojava'ya, Kobani'ye, IŞİD vahşetine karşı direnen halklara, insanlık mücadelesi yürüten YPG-YPJ'ye dayıyoruz. Bunu söylemekte hiçbir sakınca görmüyoruz. Bakın sırtımızı kime dayadığımızı çok net söylüyoruz ve bundan sonrada sırtımızı buraya dayamaya devam edeceğiz" şeklindeki ifadeleri ve parti üyelerinin terör örgütlerini öven ve onlara destek veren şekildeki demeçleri tartışma konusu yaratmaktadır. Esasında bu durum, çalışmada Kürt siyasi hareketinin gelişiminin seyredilmesinin gerekliliğini de vurgulamaktadır. Halkların Demokratik Partisi, sol popülist bir zeminde siyaset yaptığını ya da Türkiyelileşme çabası içerisinde defaten zikretmiş olsa da parti içerisinde Kürt meselesine ilişkin ağırlık hala devam etmektedir. Parti programında (Halkların Demokratik Partisi, Parti Programı) evrensel gösterenler olarak zikredilen ilk hedeflerin hemen akabinde önem atfedilen konuların başında Kürt meselesine ilişkin hedeflerin gelmesi Kürt sorununu bu hareket içerisinde hâkim bir boş gösteren olduğunu söylemeyi mümkün kılar. Nitekim Tekdemir (2016: 1221, 1230) ve Kaya (2019: 803) da bu duruma işaret etmektedirler. Yüksekdağ'ın zikredilen ifadeleri ve Kürt sorununa ilişkin parti programındaki ifadeler birlikte değerlendirildiğinde Halkların Demokratik Partisi'nin Türkiyelileşme ve demokratikleşmeye ilişkin ifadelerinin çelişkili olduğu pek tabii öne sürülebilir. Son olarak özellikle 7 Haziran 2015 seçimleri sonrası seçimde kazanılan başarının ‘şehir savaşları’ ile tüketilmiş olması ve yerel demokrasi yönünde öne sürülen onca argümanın, yerel imkânların terör örgütleri ile paylaşılmış olduğunun fark edilmesi ile akamete uğratılmış olması Halkların Demokratik Partisi'nin radikal demokrasi yönlü amaçlarını sorgulanır kılmıştır.

4. Sonuç

Yirminci Yüzyılın sonlarına doğru, modern olana ilişkin hemen her şey eleştiriye konu edilip birer birer yıkılırken; siyaset ve siyaset yapma pratikleri de dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşümden sol da nasibini almış ve Marksizmin Marksizm sonrası versiyonu olarak Post-Marksizm, zaten pek çok defa girdiği yenilenme süreçlerine

bir yenisini ekleyerek Marksizmin temel varsayımları yerle bir edilerek yeni bir sol fikri Laclau ve Mouffe tarafından ortaya atılmıştır. Çalışmada içerisinde kısaca özetlendiği gibi Post-Marksizmin yeni siyaset yapma tarzı popülizm olarak zikredilen yazarlar tarafından teorileştirilmiştir. Yeni siyasetin öznelere olarak klasik Marksizmin aksine ‘yeni toplumsal hareketler’ kabul edilmiş ve işçi sınıfına ilişkin normatif ön kabuller ve misyonlar yerine tikel öznelere tikel taleplerinin birlikteliği üzerinden bir siyaset tahayyül edilmiştir.

Türkiye özelinde Gezi Parkı eylemlerinin mahiyeti ve bu süreçte yaşananlar, Türkiye solu için bir popülist moment olarak okunabileceği çalışmada öne sürülmüştür. Dönemin Kürt legal partisi olan Barış ve Demokrasi Partisi, çözüm süreci sebebiyle Gezi Parkı sürecine temkinli bir tavır takınsa da Kürt legal hareketinin bir sonraki aktörü olacak olan Halkların Demokratik Partisi’nin çekirdeği olan Halkların Demokratik Kongresi sürece müdahil olmuştur. Nitekim bu müdahil oluş, Halkların Demokratik Partisi’nin doğuşuna ve izleyeceği siyasetin de belirleyicisi olmuştur. Nitekim çözüm sürecinde tarafların birbirini suçlayarak üzerine düşeni yapmamakla itham etmesi de yeni ortaya çıkacak olan eşdeğerlik zincirinde Kürtlerin taleplerinin karşılanmamasında doğan bir eklemlenmeyi mümkün kılmıştır. Pek çok farklı talebin ve aktörün bir araya gelmesi ile ortaya çıkan Halkların Demokratik Partisi, Türkiye’de yürütülecek sol popülist bir siyasetin eklemlenme zinciri olarak tezahür etmiştir. Bu zincir içerisinde gerek Kürt siyasi hareketinin bakiyesi olarak çoğunluğun Kürt kökenli partilerde siyaset yapmış olan vekillerden teşekkür etmiş olması gerek de öncelikli amaçların başında Kürt sorununa ilişkin fikirlere verilen öncelik, zincirin boş göstereni olarak Kürt taleplerinin ya da Kürt hareketinin olduğunu öne sürmeyi mümkün kılmaktadır. Öte yandan lider olarak Selahattin Demirtaş’ın cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aşırı derecede ön plana çıkarılmış olması Onu, bu zincirin lideri durumuna getirmiştir. Ancak bu ön plana çıkış, Laclau’nun eşitler arası birinci olarak işaret ettiği lider profilinin de Demirtaş özelinde eleştirilir kılmıştır. Öte yandan boş gösteren olarak Kürt siyasetinin zincir içerisindeki ağırlığı ve Kürt hareketinin illegal yönü ve özellikle de Suriye’deki illegal yapılanmalar ile olan ilişki ve bu yapılarla ilişkin övgüler, demokrasinin radikalleştirilmesi amacını da sorgulanır hale getirmektedir.

Laclau, bir hareketin popülistliğini değerlendirirken popülist ve popülist değil ayrımından ziyade bir hareketin ne kadar popülist olduğunun belirlenmesi yönünde bir değerlendirme yapılması gerektiğini ifade eder. Konumuzla alakalı olarak Halkların Demokratik Partisi üzerinden popülisttir ya da değildir şeklinde bir değerlendirme yapmak yerine zikredilen aksi işaretler olsa da Halkların Demokratik Partisi’nin en azından resmi söyleminde popülist olarak etiketlenmenin mümkün olduğu ileri sürülebilir. Bu popülizmin oranını tespit etmek ise popülizmin siyaset yapmak için ne kadar elverişli bir araç olduğunun eleştirisi ile Halkların Demokratik Partisi’nin bu aracı kullanırken ki meşruiyeti belirleyecektir.

Kaynakça

- Adaklı, Gülseren. (2001). “Post-Marksizmin Kuramsal ve Siyasal Açmazları”. Praksis 1: 13-32.
- Bora, Tanıl. (2015). <https://www.birikimdergisi.com/haftalik/1491/emanet-oy> . Erişim Tarihi: 26.04.2020.
- Bora, Tanıl. (2018). Cereyanlar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Canovan, Margaret. (1981). Populism. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Coşkun, Vahap. (2015). “The Kurdish Peace Process: Oct 6-8 Evets and Beyond”, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 20(32): 1-12.
- Çiğdem, Ahmet. (2014). Geleceği Eskitmek: AKP ve Türkiye. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirtaş, Selahattin. (2014). <https://www.hdp.org.tr/tr/guncel/haberler/bdp-milletvekilleri-hdpye-katildi/3051> . Erişim Tarihi: 26.04.2020.
- Demirtaş, Selahattin. (2015). <https://www.youtube.com/watch?v=FwKUBhyny8Y> . Erişim Tarihi: 26.04.2020.
- Durna, Tezcan. (2008). “Kitap Eleştirileri: Popülist Akıl Üzerine”. Kültür ve İletişim 11 (1): 111-120.
- Gök, Fatma ve Önen, Yavuz. (2013). <https://www.halklarindemokratikkongresi.net/halklarin-demokratik-partisi-hdp-es-baskanlari-fatma-gok-ve-yavuz-onen-basarmaktan-baska-caremiz-yok/38> . Erişim Tarihi: 26.04.2020.
- Halkların Demokratik Partisi Parti Programı. <https://www.hdp.org.tr/tr/parti-programi/8> . Erişim Tarihi: 26.04.2020.
- Halkların Demokratik Kongresi. (2013). <https://halklarindemokratikkongresi.net/3-genel-kurul-kararlari/533> . Erişim Tarihi: 26.04.2020.
- Halkların Demokratik Kongresi. (2014). <https://halklarindemokratikkongresi.net/hdk/program/50> . Erişim Tarihi: 26.04.2020.
- Halkların Demokratik Kongresi. (2020). <https://www.halklarindemokratikkongresi.net/hdk-bileseni-kurumlar/517> .Erişim Tarihi: 26.04.2020.
- Ionescu, Ghita and Gellner, Ernest. (1969) “Populism: Its Meaning and National Characteristics”. Ed: Ghita Ionescu and Ernest Gellner. Londra: Weidenfeld and Nicolson. Pp: 9-150.
- Kakışım, Can. (2016). Sınıf Etnisite ve Kimlik: Sosyalist Paradigmanın Evrimi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaya, A. Celil. (2016). “Kürt Ulusal Hareketi ve Siyasi Partiler: HEP’ten HDP’ye”. 21. Yüzyılda Milliyetçilik, ed: Elçin Aktoprak ve A. Celil Kaya. İstanbul: İletişim Yayınları. Pp: 395-424.
- Kaya, Muzaffer. (2019) “The potentials and challenges of left populism in Turkey: the case of the peoples’ Democratic Party (HDP)”. British Journal of Middle Eastern Studies, 46(5): 797-812.
- KONDA .(2014). Gezi Raporu: Toplumun ‘Gezi Parkı Olayları’ algısı Gezi Parkındaki kimlerdi? İstanbul: Konda Araştırma ve Danışmanlık.
- Kürkçü, Ertuğrul. (2014). <https://www.hdp.org.tr/tr/guncel/haberler/bdp-milletvekilleri-hdpye-katildi/3051> . Erişim Tarihi: 26.04.2020.

- Laclau, Ernesto. (2007). Popülist Akıl Üzerine (Çev: Nur Betül Çelik). Ankara: Epos Yayınları.
- Laclau, Ernesto.(2011). “Popülizm: Bir Ad Ne İçerir?” (Çev: Hayriye Özen). Atılım Sosyal Bilimler Dergisi 1 (1): 135-146.
- Laclau, Ernesto. (2015). Marksist Teoride İdeoloji ve Politika (Çev: Faruk Gültekin). Ankara: Doruk Yayınları.
- Laclau, Ernesto ve Mouffe, Chantal. (2015). Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru (Çev: Ahmet Kardam). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marcus, Aliza. (2015). Kan ve İnanç: PKK ve Kürt Hareketi (Çev: Ayten Alkan). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mouffe, Chantal. (2019). Sol Popülizm (Çev: Aybars Yanık). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Taggart, Paul. (2004). Popülizm (çev: B. Yıldırım). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tekdemir, Ömer. (2016). “Radikal Plüralist Demokratik Parti Olarak HDP’nin “Başka Türkiye” Önerisi: Hasım Politikası, Agonizm ve Popülizm”. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 71(4): 1211-1240.
- Yüksekdağ, Figen. (2015). <https://www.milliyet.com.tr/gundem/figen-yuksekdag-sirtimizi-ypjye-ypgye-ve-pyd-ye-yasliyoruz-2089792> . Erişim Tarihi: 26.04.2020.